

IVO ŘÍHA
(Pardubice)

VÝCHODOEVROPSKÁ TEMATIKA V DÍLE JÁCHYMA TOPOLA

Když vyšel letos na jaře 2010 v londýnském nakladatelství Portobello Books anglický překlad románu Jáchyma Topola *Kloktat dehet*¹, komentoval to sám autor těmito slovy: „Skandinávie a Británie jsou pro mě takové kytky na středoevropském klobouku /.../ V Německu a v Polsku mi vychází úplně všechno. To je ten středoevropskej kotel. Když mám čtení v Maďarsku, Rakousku, Německu, Polsku nebo v Čechách, tak jsem doma.”² Ve zmíněném případě jde o Topolovu premiéru na britském knižním trhu, v mnoha jiných evropských zemích je však již spisovatelem dobře známým (což lze „změřit” i nezávisle na jeho subjektivních pocitech). Polsko zaujímá mezi všemi zahraničními „destinacemi” Topolových textů přední místo zcela nepochybně. Počínaje románem *Sestra* (1994) byla do polštiny překládána další jeho díla (zejména zásluhou Leszka Engelkinga), jež se těšila – a těší – relativně vysokému zájmu čtenářů a jsou trvale reflektována v odborných literárněvědných kruzích. Následující úvaha má být příspěvkem ke kritické recepci autorovy tvorby posledních zhruba deseti let, tj. právě toho období, během něhož Topolovy knihy v polském kritickém diskurzu již zdomácněly.

Tituly *Noční práce* (2001), *Kloktat dehet* (2005), *Supermarket sovětských hrdinů* (2007) a *Chladnou zemí* (2009) totiž spojuje jedno velké téma, jež může potenciálně – vedle jiných kvalit Topolova tvůrčího rukopisu – důvěrně oslovovat jak čtenáře české, tak i polské. Přesněji řečeno: jde o vracející se témata, která souvisejí s východoevropskými dějinami dvacátého století. Jistě, Jáchym Topol nepíše dokumenty; ovšem svět jeho románových fikcí je reflexí tohoto výseku reality silně (specifickým způsobem) zasažen, odkazuje k němu.

V Topolových prózách dochází k tematizaci „velkých dějin” východní Evropy v souvislosti s tematizací „dějin malých”, osobních (resp. jejich prostřednictvím). Uvážíme-li nejprve obecněji, v jakých směrech byla v posledních letech formována specifika Topolova

¹ J. Topol, *Gargling with Tar*, London 2010, přel. D. Short. Originál v češtině: *Kloktat dehet*, Torst, Praha 2005.

² *První britský krok Jáchyma Topola*, „Lidové noviny” 14. května 2010.

uměleckého výrazu, nelze obejít autorovu práci s *poetikou postavy*. Jinou oblastí, která na sebe při recepci próz Jáchyma Topola trvale strhává pozornost, jsou stylové a jazykové kvality – především v nich je spatřována jedinečnost a přelomový význam vydání románu *Sestra* v polovině devadesátých let (o tom však ještě dále).

Ve výše zmíněných Topolových knihách vystupuje svým významem do popředí postava kluka-poutníka, kluka-bojovníka. Ve všech případech je sémantická struktura prózy utkána jako příběh střetnutí jeho „malých dějin“ s „velkými“ dějinami střední a východní Evropy.

Nejen samotní protagonisté románů *Noční práce*, *Kloktat dehet* a nejnověji vydané prózy *Chladnou zemí*, nýbrž všichni ti „parchanti, psychopati, synové kurev a cizinců“³ mají svou malou osobní historii a svůj způsob zmocňování se velkého okolního světa. Je to zmocňování bojem, je v něm něco z *Pána much* a něco z *Rychlých šípů*. (A přirovnání jiného druhu – k postapokalyptické próze typu McCarthyho *Cesty* – zde jistě také není od věci...) Jsou to příběhy kluků-bojovníků, jejich slabých (na těle či na duchu raněných) bratrů a jejich otců.

Pozoruhodná je ovšem též role matky. V prózách *Noční práce*, *Kloktat dehet* a *Chladnou zemí* máma buď selhala, anebo absentuje úplně. V tomhle světě chybí, nemá v něm co pohledávat, a pokud se v textu motiv mateřství objeví, pak jsou emoční vazby s ním obvykle spojované často posouvány do jiných významových poloh: „...taková je válka, naše matka, ta kurva pojebaná...“⁴ Na druhou stranu: absentující motiv (neočekávaně prázdné místo v síti vnitřnětextových sémantických vztahů) má stejný výpovědní a významotvorný potenciál, jako motiv narativem vyslovený. Takto se motivické struktury Topolových románů stávají prostorem, v němž je intimní synovsko-mateřská citovost ztlumena a do popředí se naopak dostává klíčová role archetypu otce, otce-bojovníka, „táty nás všech, táty-vlka“.⁵ Přičemž ještě důležitější než jeho „fyzická ne/přítomnost“ v příběhu (*Noční práce*) může být pátrání po něm a hledání jeho identity (*Kloktat dehet*; právě v tomto případě dostává citované spojení „synové kurev a cizinců“ – tedy konkrétně ono *cizinctví* – mnohem dalekosáhlejší rozměr)⁶.

Způsob, jakým se příběhy otevírají recipientovi, čili celkové nastavení narativu – vypravěčská perspektiva, pak s výše řečeným ve všech aspektech přirozeně koresponduje. Mnohokrát již byl Topolův literární jazyk popsán jako živel, jako proud „sotva zrozených a nehotových“ výrazových prostředků. Bylo tomu tak zejména v kritických reflexích autora zmíněného románového debutu *Sestra*, kdy recenzenti užívali označení „živelnost“ či „zběsilost“ především v souvislosti s *tempem* textu⁷. A není divu, ačkoli má v naší novodobé literatuře živelné vypravěčství a jeho tematizace (tematizace potřeby sdělovat a potřeby

³ J. Topol, *Kloktat dehet*, Praha 2005, s. 9.

⁴ Ibidem, s. 266.

⁵ „...ukážu na vlka a rusky říkám: To je tvuj táta? / Jo, říká kluk a chystá se něco strčit do klece. / To je táta vás všech? / Jo, kejvne kluk a kouká na mě.“ (J. Topol, *op. cit.*, s. 200.)

⁶ Srov. I. Říha, *Svoloč, parchanti, psychopati, synové kurev a cizinců. (Ke knihám Jáchyma Topola Noční práce, Kloktat dehet a Supermarket sovětských hrdinů)*, „Tahy“ 2008. Literárněkulturní ročenka. Pavel Mervart, Červený Kostelec a Pardubice 2008, s. 100–108.

⁷ Srov. např. P. Bílek, A. Petr, *Topolův román... uličnický...*, „Tvar“ 1994 č. 16, s. 17–18; K. Chvatík, *Zběsilost*, „Tvar“ 1994 č. 16, s. 17; P. Mareš, „Tajnej a otevřenej jazyk“ (*Spisovnost a nespisovnost v románu Jáchyma Topola Sestra*), [w:] R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno 1996, s. 176–178.

poslouchat) poměrně bohatou tradici – Haškem počínaje, Hrabalem konče –, takovému druhu palby řečové aktivity jako v *Sestře* český čtenář do té doby uvyklý nebyl. A jen těžko si lze představit, že samotná stylová a jazyková složka některého z našich románů budoucích ještě někdy vyvolá tak mohutnou vlnu ohlasů... Jestliže se mnohasetstránkový text *Sestry* valil v co možná nejméně vychylované a narušované přímce „odnikud nikam“, tektonika následujících Topolových próz už vykazovala tendenci k uzavřenosti a vypointovanosti. Neboli: naroveň otázky tempa textu se dostal problém jeho *směru* – a autorův „živelný a zběsilý“ projev začal být propátráván i z jiných úhlů pohledu a především: v souvislostech s významovou výstavbou díla.

Na prózách *Noční práce* a *Kloktat dehet* a *Chladnou zemí* je pozoruhodná (ve výše naznačených intencích) především problematika fokalizace vyprávění. Ohnisko vypravěčské perspektivy a jím vymezený narativní obzor lze zřetelněji určit a popsat v případě románů *Kloktat dehet* a *Chladnou zemí*, neboť jejich fikční světy jsou konstruovány vyprávěním v osobní Ich-formě. Ačkoli ani tzv. vševědoucí vypravěč v *Noční práci* nám možnost tohoto způsobu uchopení textu tak docela neupírá. Zvažujeme-li otázku korespondence techniky vyprávění se sémantickou výstavbou prózy, jeví se ve všech třech knihách jako zásadní to, jak se *dětský hrdina* (kluk-poutník, kluk-bojovník, kluk-syn vlka) staví ke svému příběhu. Jak se vztahuje k tomu, co jej obklopuje, jak si osvojuje okolní svět – prostřednictvím jazyka. Obecně vzato a stručně řečeno: sám ze své podstaty je jazyk dítěte živel, nehotová materie chrlená ve stadiu zrodu a produkovaná přirozenou potřebou zmocňovat se jevů pojmenováním. A sdělovat, tedy – *sdílet* pojmenované. Takto je pro jazyk hrdinů *Noční práce*, *Kloktat dehet* a *Chladnou zemí* příznačná těkavost, úlomkovitost, fragmentárnost výpovědi. Náznaky, nedořečenosti a refrénovité návraty. Tendence volně a bezprostředně vrstvit další sdělení na předchozí. Pozoruhodné a výmluvné (mimo jiné právě s ohledem na fokus narativní perspektivy) je to, že sklon k parcelaci větných celků v tomto duchu je charakteristický nejen pro Ilju – vypravěče prózy *Kloktat dehet*: „Dřív jsem znal samý dospělý lidi. Kluky žádný, jen Vopičáka. Vyrost, už se nevešel do krabice od mýdla. A sestře Albrechtě a panu Cimburovi to došlo. Že už takovejhle zůstane“⁸. Přínejmenším stejně, neli ještě výrazněji, je jím zasažen narativ *Noční práce*, kde se bezprostřední asyndetické řetězení promluv stává základem stylové polohy nikoli výhradně přímé řeči postav, nýbrž i „vševědoucího“ vyprávění v rétorické Er-formě: „Leží v loďce, vedro ho uspává, slyší vítr, vodu všude okolo, slyší hmyz. Plul jen chvíli, zastavila ho změť naplaveného dříví, kořeny vyrvaných stromů trčely do vzduchu“⁹.

V tomto smyslu těkavá a úlomkovitá „vypravěčská tříšť“¹⁰ rozvíjí příběhy kluků-poutníků, kluků-bojovníků (jejich malé, osobní dějiny bez matek a bez otců) na pozadí ozvuků velkých evropských dějin. Obraz těchto velkých dějin je ovšem v Topolově románové fikci pokřiven – tragicky i groteskně zároveň. Hlavní hrdina románu *Kloktat dehet* přijíždí na čelním pancíři jednoho z tanků „osvobozené armády“ (roku 1968), jejímž úkolem je na území Československa vybudovat obrovský cirkus – chloubu celého socialistického bloku... Hlavní hrdina prózy *Chladnou zemí* vyrůstá v Terezíně, který je zde

⁸ J. Topol, *Kloktat dehet*, op. cit., s. 27.

⁹ Idem, *Noční práce*, Praha 2001, s. 12.

¹⁰ Podrobněji k této otázce: I. Říha, *S městem za zády (K pojetí prostorovosti v Noční práci Jáchyma Topola)*, „Souvislosti“ 2002 č. 2, s. 211–217.

ztvárněn jako jakýsi zkarikovaný euroskanzen, jemuž vládne politika a byznys... Dvojice hlavních hrdinů románu *Noční práce* ve finále prchá před okupační armádou po řece na ledové kře (ve scéně připomínající závěr hollywoodského filmu)...

Každý z těchto příběhů autor dovádí k apokalyptickému obrazu zmatku, chaosu, naprostého zmaru; k vizi světa, kde se všechno hroučí – neboť nic není zapomenuto, vše se sčítá a završuje svou míru. Takováto vize je přítomna i v další úvodem zmíněné Topolově knize, v *Supermarketu sovětských hrdinů* – a to nejen v textu titulním¹¹. Působivost obrazu světa-babylonu, změní národů a jazyků, světa, jímž táhnou armády jako „zběsilý hordy“ pohlcující všechny a všechno (jako by už nezáleželo na tom, kdo jsou nacisti, kdo komunisti, co je Svobodova armáda a co hordy Tatarů, kdy je rok 1944 a kdy 1968), dosahuje patrně nejvyšší možné intenzity ve hře *Cesta do Bugulmy*¹² (jež je do *Supermarketu* rovněž zařazena). Hned v jedné z úvodních replik příběhu, který se odehrává „za jakési války, kdesi na území Ruska a v – zřejmě blízké – budoucnosti“ (jak stojí v programu Divadla Na zábradlí)¹³, poznamenává postava otce Emany: „Evropa je zas hořící žena, tak jako vždycky byla...“¹⁴ Evropa, jíž ovládla „globalizace jak prase“¹⁵ a v níž otcové vidali svoje syny „smutně brouzdat supermarketama... jezdit po eskalátorech sem a tam, čučet na TV šou, srát do sebe drogy“¹⁶, jako by si sama vykoledovala svoje nutné zhroucení – jako nezbytný předpoklad možného očištění, návratu k archetypům (k archetypálnímu mateřství a otcovství, k archetypálnímu plazení – a zabíjení)¹⁷.

Ve světě Topolovy beletristické fikce mizí hranice mezi tím, co je a co není takzvané možné, stejně jako hranice mezi tím, co bylo dříve a co je teď. Příběh všedního dne transcenduje k mýtům a legendám, k „velkým dějinám našeho zhanobení“, k tomu, na co nejde zapomenout a o čem nelze nepsat – protože nic neskončilo. Protože „ohně dvacátého století se spekly“¹⁸ a cesta po téhle zemi je cestou po hromadných hrobech.

Zvlášť v poslední próze *Chladnou zemí* se opakovaně vrací otázka, *kde začíná východní Evropa*... Tato kniha je o tom, že Východ nezačíná ani v Terezíně, ani v Bělorusku. Je o tom, že Východ je *všude* – tady všude, kde se minulost napořád vpíjí do přítomnosti a hromadné hroby zůstávají otevřené. Je o tom, že hledat z Východu východ je marné. Dějiny hrůzy a smrti jsou tu pořád s námi, jsme v nich – a ještě dlouho budeme. Jako je tomu v případě bezejmenného hrdiny románu Topolovy zatím poslední novely i hrdinů

¹¹ Titulní text souboru *Supermarket sovětských hrdinů* vyšel česky poprvé pod názvem *Jak jsme táhli za Stasiukem* – jako doslov k vydání knihy Andreje Stasiuka *Jak jsem se stal spisovatelem* (A. S t a s i u k, *Jak jsem se stal spisovatelem /pokus o intelektuální autobiografii/*, Praha 2004.)

¹² *Cesta do Bugulmy* „vyšla poprvé v německém překladu Evy Profousové a Beate Smadek s názvem *Die Reise nach Bugulma* v časopisu *Theater heute*, roč. 47, č. 4 roku 2006 na s. 55-65.“ (J. T o p o l, *Supermarket sovětských hrdinů*, Praha 2007, s. 234; citováno z ediční poznámky Jana Šulce.) Od června 2007 do listopadu 2009 ji mělo v repertoáru pražské „Divadlo Na zábradlí“ v režii Jiřího Pokorného.

¹³ Srov. <http://www.nazabradli.cz/repertoar/repertoar/jachym-topol-cesta-do-bugulmy> (staženo: 8. 6. 2010)

¹⁴ J. T o p o l, *Cesta do Bugulmy*, [w:] *Supermarket sovětských hrdinů*, Praha 2007, s. 188.

¹⁵ Idem, *Supermarket sovětských hrdinů*, [w:] *Supermarket sovětských hrdinů*, op. cit., s. 60.

¹⁶ Idem, *Cesta do Bugulmy*, op. cit., s. 188.

¹⁷ Srov. např. dialog Karly a doktorky z druhého jednání: „Mělo to smysl, když mužům na bitevních polích sekali ruce a nohy a tak. Tehdy měly ženy svou bolestiplnou frontu, rození. Ale rodit v našich časech?“ (Ibidem, s. 192.)

¹⁸ Idem, *Kloktat dehet*, op. cit., s. 142.

knih předchozích: tyhle „velké dějiny“ si neseme navždycky s sebou, stejně jako „dějiny malé“ – zločiny a pády svých otců a psychózy svých matek.

Próza *Chladnou zemí* se dá v kontextu Topolovy tvorby z poslední doby číst právě jako finální vyústění autorovy posedlosti hledáním Východu – a východu z něj. A možná i východu z této posedlosti... Do pouhých sto čtyřiceti stran spisovatel „nacpal“ všechno to, co v jeho uměleckém výrazu rostlo a zrálo po dobu několika let.

Když jsem román *Chladnou zemí* roku 2009 recenzoval pro ročenku „Tahy“, troufnul jsem si v závěru svého textu poznamenat: „Tady je tečka, završení určité tvůrčí etapy. Vsadím se, že žádnou další knihu takového ražení už Jáchym Topol nenapíše. Tahle cesta je pro něj a pro jeho čtenáře u konce. Zbývá čekat na to, co bude dál”¹⁹. Uvidíme...

IVO ŘÍHA

Eastern European Subjects in the Work of Jáchym Topol

Summary

The study focuses on the characteristic features of Jáchym Topol's creative style as represented in his prosaic work of the recent decade. Special attention is paid to the artistic reflexion on the history of Central and Eastern Europe in the context of poetics of literary characters.

---

¹⁹ I. Ř í h a, *Topolovo hledání V(v)ýchodu*, „Tahy“ 2009: Literárněkulturní ročenka, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2009, s. 240.